

НКВС чи ГЕСТАПО?: МАСОВЕ ВБИВСТВО ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ НА ГОРІ ТЕПТЮЖ БІЛЯ МЛИНОК ШКІЛЬНИКОВИХ У ЛИПНІ 1941 РОКУ ТА СУПЕРЕЧЛИВІ ДЖЕРЕЛЬНІ СВДЧЕННЯ

В історичній літературі сьогодні все частіше зустрічаємо інформацію про ексгумацію та перепоховання людських жертв, які загинули внаслідок чи то воєнних кампаній періоду Першої та Другої світових воєн, чи то розправ різних тоталітарних режимів. При цьому, якщо ексгумація військових, які загинули під час бойових дій, дозволяє до певної міри достовірно реконструювати обставини бою та час загибелі військових, то в ситуації із ексгумацією жертв масових розстрілів подібна реконструкція фактів доволі часто є узагалі неможливою через брак джерельних свідчень. З іншого боку, джерельні вістки, які збереглися до нашого часу про розстріли цивільного населення в часі Другої Світової війни, бувають надто суперечливими для того, щоб досліднику вловити “момент істини”, адже ворожі системи нацизму та комунізму робили все можливе для фальсифікації цих розстрілів, покладаючи вину за скоєне один на одного. Відтак у пресі та офіційній документації 1939 – 1944 рр. маємо різного роду свідчення про одні і ті ж страти людей, яким інкримінуються одночасно “два ката”.

До певної міри, “битва за історичну пам’ять” сьогодні набуває особливої актуальності, адже реабілітація жертв будь-якої національності є запорукою серйозної інтелектуальної та демократичної позиції української історичної науки. Врешті на сучасному етапі розвитку України у пошуку історичних фактів та їх аналізі неабияке значення має життєве кредо відомого українського історика, професора Ярослава Дашкевича (1926 – 2010), який усе життя переконував дослідницький цех українських істориків “...неложними устами сказати правду”¹.

Ця розвідка присвячена спробі пошуку та інтерпретації писемних й усних аргументів про обставини масових розстрілів цивільного населення на горі Тептюж біля Млинок Шкільникових (сьогодні – південна дільниця міста Дрогобич) у липні 1941 р. При цьому одне із основних завдань полягає у спробі встановлення національності розстріляних осіб, мотиву їх вбивства, а також винуватців злочину, бо ж, як виявилось, ця історія досі залишається із “двома невідомими”.

Локалізація місця злочину: гора Тептюж

Місце скоєння вбивства цивільного населення знаходиться на вершині гори Тептюж на місці колишнього нафтового шибу, який діяв у міжвоєнний період (див. рис. 1). Гора межує з різними населеними пунктами: на півночі – мікрорайоном Дрогобича – Млинками (Млинки Шкільникові та Млинки Сівникові), на північному заході – с. Дерезичі, на південному сході – с. Модричі, на південному заході – с. Губичі. З півдня г. Тептюж оточує р. Вишниця, а з заходу – р. Тисмениця. Сучасна назва гори в офіційній документації позначається, як Кіптяж, що є помилкою, яка побутує винятково

на планах та картосхемах лісових угідь Дрогобицького лісництва, позначаючи, таким чином, квадрат № 38, що сьогодні знаходиться у підпорядкуванні Трускавецького лісгоспу. Зазначимо, що ці картосхеми уклалися у 50-х рр. XX ст. Тоді, ймовірно, працівниками лісгоспу була допущена банальна помилка в написанні географічної назви “Тептюж”, яку записали як “Кіптяж” і автоматично на поч. 90-х рр. XX ст. перенесли, без необхідних уточнень, в картосхему сучасного районування Дрогобицького лісництва. Сьогодні земельна територія Тептюжа належить юридичному підпорядкуванню Модрицької сільської ради.

Вершина та лісистий масив гори Тептюж має давню історію, позаяк згадується під топонімом “Сторожня” у актовій документації кінця XIV – XV ст. Урешті впродовж 2010 – 2014 рр. на північно-західному схилі Тептюжа Науково-дослідна лабораторія археології та краєзнавства історичного факультету Дрогобицького педагогічного університету імені І. Франка (Роман Миська, Ярослав Погоральський, Богдан Лазорак) досліджує середньовічне оборонне городище домонгольського періоду XI – XIII ст.² Також існують писемні згадки про городище під 1568 р.³ Гору Тептюж досліджували і описували у своїх працях Іван Верхратський та Іван Франко (“Рутенці”, “*Boa Constrictor*”) у другій половині XIX ст.⁴

Спогади очевидців та маловідомі документальні свідчення про розстріли

До моменту проведення пошуково-дослідницьких робіт 2013 р. в українській, польській та німецькій літературах висувалися різні версії стосовно обставин масового розстрілу цивільних осіб на горі Тептюж у липні 1941 р. Перша версія з’явилася одразу після відступу з Галичини радянської армії. В її основі містяться свідчення про розстріли українців силами НКВС. Друга версія виникла в 50-х рр. XX ст. і ґрунтувалася на свідченнях про розстріли осіб єврейської національності силами гестапо.

Свідчення про розстріл українців, а також вину НКВС чи не вперше поширив член Дрогобицького обласного Проводу ОУН Адольф Гладилевич, який у 1941 р. виконував обов’язки референта зв’язків з німецькою адміністрацією, а тому отримав можливість особисто обстежити наслідки злочинів сил НКВС в околицях Дрогобича⁵. За його даними, на горі Тептюж під час відступу радянської армії було розстріляно 19 осіб⁶. Розшукуючи свого батька, А. Гладилевич докладно описав побачене: “Кілька днів пізніше в лісі на горі Тептюжі, куди веде дорога з Дрогобича до Тустанович, діти збирали ягоди. Під однією дитиною запалася земля. В ямі, що була ледве прикрита землею, були розстріляні – дев’ятнадцять чоловіків. Я зараз пішов туди. Розстріляні, між ними один у вишиваній сорочці, лежали вже рядом, а люди приходили й розпізнавали. Розпізнавати не було легко, бо обличчя були zdeформовані від пострілів. Я пильно приглядався до кожного обличчя, але батька між розстріляними не було”⁷. Колишня остарбайтер та учасниця греко-католицького підпілля в Дрогобичі Павлина Антонівна Возна⁸, будучи молодою дівчиною, теж ходила у липні 1941 р. впізнавати загиблих на Тептюж, і розповідала, що серед них було й двоє радянських військових, які начебто відмовилися розстрілювати невинних, за що були також розстріляні.

Поет Роман Пастух, послуговуючись усними свідченнями старожилів, помилково констатував, що на горі було замордовано 24 жертви⁹. Натомість відомий краєзнавець Петро Сов’як у 90-х рр. XX ст., опитуючи жителів вул. Стрийської пані Воробець та пані Поппель, з їх слів з’ясував також цифру більше 20 жертв, що також усно підтвердило масові звірства НКВС над українцями на горі Тептюж. Впродовж липня – жовтня 2013 р. автор цієї розвідки теж провів опитування серед мешканців довколишніх

населених пунктів: Млинок Шкільникових та Сівкових, Модрич, Дерезич та Губич з приводу історичної пам'яті про розстріли. Більшість із мешканців повідомили, що розстріляні на горі були немісцевими, а відтак точної інформації не було зафіксовано. Натомість, мешканка Млинок Шкільникових Сидоренко (з родини Веселих) Євгенія Михайлівна (1927 р.н.) та її чоловік Сидоренко Леонід Іванович (1928 р.н.) повідомили, що у впорядкуванні знайдених у лісі тіл, яких було більше двох десятків, брав участь Михайло Веселий – відповідно, батько і тесть інформаторів. Як виявилось, Михайло Веселий допомагав в упорядкуванні тіл для поховання, обтиранні від землі та покритті консерваційним вапном. Урешті тіла пролежали в лісі близько двох тижнів. Згодом за участь у цій справі у 40-х рр. ХХ ст. радянські окупанти засудили Михайла Веселого до примусових робіт у Сибіру.

Подібне число жертв згадується у невеликій замітці під назвою “Шана тлінним останкам героїв”, опублікованій в газеті “Вільне слово” за 27 липня 1941 р. Зауважимо, що ця газета на той час контролювалася українським націоналістичним проводом і була під ретельним наглядом німецької окупаційної влади. У цій статті вперше повідомлялися конкретні дати виявлення жертв масового розстрілу: “Дня 23 липня 1941 р. в 3 годині пополудні відбулись похорони 24 ново відкритих жертв озвірілого московсько-жидівського садизму, що їх знайдено в дрогобицькому лісі Тептюжі. Хоча цього дня природа немов оплакувала ці невинні жертви, сіючи дрібним дощем – сльозами, українське громадянство взяло масову участь, щоб віддати належну шану тлінним останкам героїв. Після похоронних церемоній один з-поміж священиків виголосив зворушливу промову та висловив якнайширшу подяку представникам Німецької Армії за визволення з-під енкаведівського терору. Мішаний хор відспівав панахиду та декілька революційних пісень. Цікаво, що два польських священики не захотіли залишитись до кінця і при перших словах пісні “Не пора, не пора” покинули похорони”¹⁰.

Зауважимо, що в цей час каплиця-церква Млинок Шкільникових Св. Юрія Побідоносця була дочірньою парафією села Модричі, а тому скоріш за все службу відправив о. Юліан Слонський (одночасно із Модричами та Млинками правив у Сільці), який був парохом до 1944 р.¹¹ З іншого боку, у статті проглядається існування українсько-польської недовіри у присутніх під час панахиди, адже римо-католицьке духовенство не бажало бути присутнім під час виконання патріотичного гімну української національної громади. Врешті цілком ймовірно, що поляки могли знати про іншу версію розстрілів, зовсім непов'язану із НКВС. Добре відомо, що Червона армія, відступаючи на схід, рухалася у бік Львова, а тому не могла бути в районі гори Тептюж. До слова, у відомому друкованому реєстрі заарештованих жодних натяків про розстріли чи арешти пов'язані із місцевістю Млинки Шкільникові і Сівкові, а також горою Тептюж не міститься¹². Зауважимо, що в усному переказі жителя Млинок Шкільникових Романа Крайчика збереглися свідчення про те, що німецькі війська входили до Дрогобича також з боку Млинок Шкільникових, тобто якраз повз гору Тептюж. Інформатор, окрім того, повідомив, що під час відступу радянські війська силою зобов'язали його діда з родини Коцко підірвати старий дерев'яний міст, який з'єднував Млинки Шкільникові та дорогу з Тепюжа із вул. Бориславською м. Дрогобича. У цьому плані розстріл українських патріотів на горі Тептюж, який за усіма вістками проводився поспішно (можливо в'язнів з дрогобицької тюрми-катівні НКВС на вул. Стрийській), був доволі нелогічним, оскільки сили НКВС мали б їхати у напрямку до німецької армії. З інших документів дізнаємося, що розстріли в'язнів відбувалися безпосередньо у дворику та камерах “тюрми на Стрийській” та “тюрми на Трускавецькій”. Також

збереглись свідчення, що вперше до “тюрми на Стрийській” громадяни Дрогобича ввійшли 30 червня 1941 р., коли НКВС уже не було, а перші розкопки розпочалися впродовж 1 – 3 липня 1941 р., похорони ж відбулися 4 липня¹³ (тобто задовго до розстрілів здійснених гестапо в середині липня 1941 р. в околицях Дрогобича). Також збереглись спогади від 22 липня 1941 р. про масові розстріли радянських спецслужб в околицях Дрогобича¹⁴. Щоправда, місце розстрілів не уточнювалося.

Маловідомою є інша версія розстрілів на горі Тептюж, яку зафіксував у своїх спогадах учасник національно-визвольних змагань Іван Стебельський¹⁵. У своїй мемуарній статті “Борислав на переломі Другої Світової війни – правда про так званий Бориславський погром”, опублікованій в еміграційній українській газеті “Свобода” 1986 р., він розповідає про фальсифікацію розстрілів, здійснених більшовиками в Бориславі, Дрогобичі та на горі Тептюж. За словами І. Стебельського “через кілька днів [після єврейського погрому у місті Борислав 3 – 4 липня 1941 р.] було знайдено кільканадцять трупів замордованих більшовиками в лісі на горбочку Тептюжі, що є розташованим між Тустановичами і Дрогобичем. Родини помордованих перешукували кишені і побитих і у кожного з них знайшли паспорти на жидівські прізвища, хоча жертви абсолютно не були жидами. Цей факт свідчить про хитрість московських катів, що свої злочини хотіли перекинути на рахунок наступаючих німців, які також були не меншими катами, бо після вимордували мільйони жидів, поляків та інших народів. Отже, коса трапила на камінь”¹⁶. Далі автор заперечує участь українців у єврейському погромі в Бориславі, вважаючи це наклепом з боку єврейських дослідників Ш. Вайса та К. Гольцмана. Натомість, окрім німців, до розстрілів мало стосунок “міське шумовиння” (кримінальні, асоціальні групи)¹⁷. З іншого боку, на сьогодні досі точаться дискусії щодо участі самого Івана Стебельського в українських штурмових загонах¹⁸. Один із учілих під час погромів початку липня 1941 р. у Дрогобичі писав, що в цілому “Поляки та українці привітно зустріли прихід німців до нашого міста. Євреї вже наступного дня відчули ярмо свого ворога. Українці, переважно селяни з [навколишніх] сіл напали на єврейські маєтки та розпочали грабунок. Після грабунку розпочали погром. Селяни з косами, лопатами, вилами, сокирами та іншим приладдям мордували безборонних євреїв”¹⁹. На жаль, сьогодні важко з’ясувати причетних до справжніх злочинів, здійснених у часі подібних міжнаціональних поєдинок та хаосу. Хоча в інтернет-мережі 20 липня 2011 р. з’явилося повідомлення польського краєзнавця Християна Сокола (м. Сльозк) про пошук якогось Дзюнека Яворського, який у віці 17 років брав участь у розстрілі цивільного населення біля Млинок Шкільникових. Ця теза міститься у багатьох свідченнях очевидців, згідно з якими юнак вступив до лав української поліції, котра співпрацювала із німцями²⁰. Щоправда, до інформації закралася помилка – зазначено не 1941 р., а 1940 р.

Подібні спогади про участь українців та поляків у розстрілах євреїв, які належали до комсомолу у 1939 – 1941 рр., подає бориславський єврей Болеслав (Бено) Рінглер²¹. Врешті більшість свідчень збереглося про активну участь поляків та українців у єврейських погромах на Дрогобиччині. Водночас велика кількість спогадів євреїв про переховування їх і їхніх родичів українськими та польськими родинами²².

З іншого боку, ситуація, описана І. Стебельським про вбивства на горі Тептюж 1941 р., до певної міри, співзвучна деяким усним свідченням млинківчан. Щоправда, при цьому постає запитання, чому люди, які розпізнавали тіла, не забрали своїх родичів до рідних цвинтарів або ж не перепоховали на цвинтарі Млинок Шкільнико-

вих чи Модрич. Проте є відомі спогади млинківчан, згідно з якими людей просто не розпізнали. Також варто додати чимало суб'єктивних тверджень А. Гладолівича та І. Стебельського, які попри все брали активну участь в організації української поліції Борислава і Дрогобича.

У 1989 р. на місці поховання було відновлено символічну могилу та встановлено залізний хрест із написом “Вічна пам'ять жертвам сталінського терору”²³. Із здобуттям Незалежності України історична пам'ять про жертви сталінських репресій на Тептюжі відродилася, що проявилось у проведенні щорічних панахид, упорядкуванні могили та околиці. На початку 90-х рр. минулого століття могилу було засаджено каліною. Свого часу поховання впорядковували співробітники музею “Дрогобиччина” на чолі із Марією Головкевич. Пізніше до відновлення пам'ятки також долучався Ігор Чиж, який сьогодні працює оператором ТОВ “Алсет Плюс”.

Відповідальну християнську місію за доглядом над могилою понад 20 років сумлінно здійснював парафіяльний священник о. Володимир (Маців), який служив на парафії Св. Юра у Млинках Шкільникових впродовж 1991 – 2012 рр. Зауважимо, що останні кілька років мерія міста Дрогобич (за урядування М. Гука, О. Радзівєвського) та влада району, керманічі відділів культури та численні політичні діячі зовсім не реагували на прохання млинківчан зупинити масовий вивіз сміття на гору Тептюж, де навпроти пам'ятної могили було влаштовано сміттєзвалище. Цей факт пасивності привернув увагу журналістів інформаційного агентства “ЗІК”, за словами яких “ліс завалено мішками побутових відходів: склотарою, пластиковими пляшками та будівельними відходами”²⁴. Подібне варварство припинилося після того як студенти історичного факультету ДДПУ ім. І. Франка власноруч здійснили прибирання території у 2012 – 2014 рр.

Нещодавно нам вдалося зібрати документальну та усну інформацію, яка засвідчує іншу версію згаданих розстрілів, у якій жертвами є представники цивільного населення єврейської національної громади, а провина покладається на гестапо. Так, свідчення млинківчанки Мирослави Григорівни Сенів (з роду Веселих) серйозно відрізняються від усталеної в історичній пам'яті версії. Інформатор уперше зазначила, що насправді на горі Тептюж було розстріляно не українців, а євреїв. М. Сенів повідомила, що на початку липня 1941 р. в окрузі всім було відомо, що на горі Тептюж було розстріляно не українців, а якихось німецьких євреїв, які працювали на німецьку окупаційну господарську частину.

Отже, у зв'язку із появою інформації про можливе поховання на Тептюжі євреїв, розстріляних німцями у липні 1941 р., було проведено додаткові пошуки. Як виявилось, у машинописному щоденнику командира айнзацкоманди Дрогобича та СС-Гауптштадтфюрера Фелікса Ляндау було занотовано докладний опис цих розстрілів, а також запис про розстріляних за день до розстрілу. Наприклад, перед 12 липня 1941 р. шеф поліції записав: “О 23 00 год вечора я повернувся назад. Внизу у підвалі, в якому я ще до обіду поприбивав, стоять 50 в'язнів, серед яких дві жінки. Завтра, майже всі із них будуть розстріляні. Серед них більшість євреїв, які були у Відні, вони ще досі мріють про Відень. Я на посту працюю до 3 00 год ранку. Втомлений, як собака о 3 30 год ранку я нарешті йду спати”²⁵. Тобто частина євреїв або була родом із Відня, або ж потрапила туди разом із гестапо. Врешті мова йде про дві жінки, які пізніше будуть нами виявлені під час розкопок у 2013 р. Цієї версії дотримується також і Андрій Жук, який нещодавно опублікував спеціальну розвідку з приводу злочинів гестапо в Дрогобичі та околицях. На думку дослідника “ Вже 12 липня 1941 року у

лісі біля Дрогобича (урочище Тептюж) розстріляно більше двох десятків євреїв, серед яких і корінні дрогобичани, і біженці з Відня. Пізніше знайдені тіла помилково приймуть за замордованих НКВС українців та поховують за участю священиків, як християн”²⁶.

Так, 12 липня Ф. Ляндау записав наступне: “Дрогобич. 12 липня 1941 року. О шостій ранку мене розбудили: “Необхідно виконати вирок!..” Ну що ж, прекрасно, я знову буду катом, а потім і могильником, чому б і ні?.. Двадцять три людини повинні бути страчені, серед них дві жінки... Ми повинні були знайти підходяще місце для розстрілу та поховання. Декілька хвилин, і воно було знайдено. Засуджені – з лопатами, повинні самі викопати собі могили. Двоє беззвучно плакали. Інші проявляли неймовірну мужність. Я наказав швидше копати, щоб не думали... Дивно, я абсолютно спокійний. Ніякої жалості, нічого. Цінні речі, годинник і гроші – все в одну купу... Ці дві жінки повинні були стати на крайку рову і бути розстріляні першими. Вони йшли й оберталися. Шестеро з нас повинні стріляти. Ми розподілили роботу таким чином – троє повинні були потрапити в голову, троє в серце. Я цілив у серце. Постріли були точні, і мізки вилітали в повітря. Три кулі в череп – надто багато, майже зносять голову. Майже усі впали без звуку, тільки двоє довго мучилися. Пістолетний постріл нічого не коштує, але це не наша невдача, ми стріляємо разом. Остання група повинна засипати убитих у рові, потім настає й її черга, і вони падають у рів. Втоmlений, без задніх ніг, [я] повернувся додому ...”²⁷.

Відтак серйозні підстави має версія, згідно з якою знайдені тіла помилково були прийняті за жертв репресій НКВС. Цілком вірогідно, що поховання 23 липня 1941 р. відбувалося не тільки за участю священиків, української поліції, але й представників гестапо, які слідували за поширенням фальсифікації. У польській історіографії частина дослідників узагалі відверто стоять на цій позиції, позаяк вважають щоденник Ф. Ляндау достовірним джерелом, яке пройшло спеціальну ідентифікацію під час часі судового процесу над шефом поліції Дрогобича. Як відомо, після другого арешту у 1959 р. Ф. Ляндау (переховувався під прізвищем Рудольф Яшке) був засуджений у місті Штуттгарт 1963 р., – власне тоді і було проведено аналіз його щоденника. Врешті під час судового процесу Ф. Ляндау не заперечував жодних цитат із свого щоденника²⁸. До слова, Веслав Будзинський у праці “Місто Шульца” підтримав версію розстрілу на горі Тептюж представників єврейської національної громади. На думку дослідника, євреї, які були розстріляні на горі Тептюж, у більшості були втікачами з Відня, яких упіймали “гестапівці”. Більше того, автор навіть констатує, що розстріли здійснювалися в лісі гори Тептюж за участі української поліції, гестапо та при особистій присутності Ф. Ляндау²⁹. Так, 12 липня 1941 р. було розстріляно, в основному, інтелігенцію. Згідно з перекладом та матеріалами В. Будзинського “машина із 23-ма євреями відправилася за місто десь на 1 км по дорожній трасі, де у лісі було здійснено поворот в право”³⁰. Як виявилось, даний опис цілком співпадає із описом дороги на Тептюж, адже тоді діяла траса Дрогобич-Борислав, яка, на відміну від теперішнього маршруту, мала роздільні рови, розділові стовпи та лінію електропередач. Після знайдення відповідного місця на горі Тептюж, розпочалася підготовка до розстрілу. Цікаво, що дві жінки, які були в групі для розстрілу “відмовлялися навіть від склянки води”³¹. Далі дослідник пише: “Ув’язнені копали рови у три зміни, бо серйозно бракувало лопат. Під час розстрілу стріляли переважно в голову та серце. Постріли серйозно понівечили обличчя. Врешті настала черга двох останніх, які вишикувалися на краю гробу для зручного розстрілу. Далі

до роботи приступили грабарі”³². Зауважимо, що до нашого часу збереглися покази свідка Вернера Макса Сенковського від 1965 р., у яких він констатував, що: “перша екекуція дрогобицької поліції відбувалася також на краю лісу. Гріб був викопаний заздалегідь. До краю гробу по черзі військові відправляли по дві особи. Разом було від 10 до 15 осіб, серед яких одна жінка”³³. Тоді розстрілами командував шеф гестапо оберштурмфюрер СС Куртцманн. Врешті методика розстрілів цілком відповідала розстрілу, здійсненого під командуванням Ф. Ляндау. Щоправда про уточнення місця розстрілу нічого не йшлося.

Висновки археологічних досліджень у серпні 2013 року

У 2013 р. парох млинківської парафії Св. Юрія Побідоносця о. Євстахій (Ладика) звернувся з проханням про організацію ексгумаційних робіт на меморіальному комплексі 1941 р. Головний мотив розкопок був зумовлений канонічною традицією, позаяк, згідно з побутуючою версією про розстріл українців, жертви були уніатами, а тому мали бути перепоховані на цвинтарі.

Археологічні дослідження виконувалися у серпні 2013 р. згідно з “Програмою вшанування пам’яті жертв війни та політичних репресій” Львівської обласної ради, а також згідно з позаплановою програмою Науково-дослідної лабораторії археології та краєзнавства ДДПУ ім. І. Франка. Підставою для дослідження стало прохання пароха Млинок Шкільникових та Сівкових о. Євстахія (Ладика) та кандидата історичних наук, доцента Богдана Лазорака (ДДПУ ім. І. Франка). Безпосереднє керівництво розкопок здійснювала КП ЛОР “Доля”, яку представляв її керівник, кандидат географічних наук Святослав Шеремета та заступник, кандидат історичних наук Ярослав Онищук.

Дослідження розпочалися 21 серпня і тривали до 28 серпня 2013 р. Перший етап розкопок полягав у розкритті території поховання за допомогою екскаватора. Після зняття насипу було встановлено, що периметр поховальної ями був обкладений кількома рядами цегли. Її розміри та фактура говорить, що ці дії були зроблені ще в липні 1941 р., коли здійснювалося поховання жертв розстрілу. Під час пошукових досліджень в околиці с. Модричі, на вершині г. Тептюж виявлено місце поховання жертв репресій у кількості 23 особи. Вони лежали в дерев’яних трунах і, згідно з виявленим матеріалом, були цивільними. Відповідно до усної та документальної інформації, експерти зробили висновки, що поховані могли бути або українцями – жертвами органів НКВС, або євреями, розстріляними німецькою айзатцкомандою у 1941 р. На жаль, поганий стан збереження останків, відсутність ідентифікаційного супровідного матеріалу, а також суперечливість свідчень не дозволяє з впевненістю зарахувати їх до тих, чи інших. Ексгумація не проводилася, а могила була відновлена у своєму первісному вигляді.

Щоправда, виявлені особисті речі були представлені лише кількома предметами. Зокрема, біля останка № 9 виявлено дві радянські монети номіналом 10 копійок 1939 р. карбування. Останок № 14 – дуже знищений. Серед кісток знайдено 5 копійок невідомого року карбування. Поховання № 18 містило 2 однокоронні словацькі монети 1940 та 1941 рр. і дві польські монети номіналом 2 злоті 1934 р. випуску. В захороненні № 19 виявлено невеликий, погано збережений гудзик або значок (радянський?) з незрозумілим орнаментом чи зображенням. Цікаво, що на останках № 18 – 19 простежено залишки радянської форми (гімнастек), що до певної міри нашттовує на співпадіння із спогадами про розстріл радянських військових. Зага-

лом усі останки масового захоронення на горі Тептюж мали серйозні ушкодження у зв'язку із покриттям розчином вапна, яке використовувалося під час захоронення у липні 1941 р. (вапно дозволило уникнути інфекційного ураження, адже тіла пролежавши у спекотні дні стали б розкладатися).

До певної міри сенсаційним виявилось поховання № 12, яке містило пластмасовий гребінь чорного кольору з клеймом “Austria” з одного боку, і “Durabit Garantie”³⁴ – з іншого. Також у цій труні виявлено залишки шкіряного гаманця з відтиснутим на ньому написом “Składy drzewa i parkietów f-my inż. J. Liliental. Kraków tel. 140-98”. Наявність іменного гаманця на останкові № 12, який належав відомому краківському інженерові Юзефу Ліленталю, підтверджує версію про розстріл євреїв. Врешті його особу та приналежність до громадян Кракова підтверджують кілька документів. Наприклад, на сайті архіву “archiwumallegro.pl” було опубліковано рахунок фірми Ю. Ліленталю в Кракові № 925 від 19 серпня 1937 р. про продаж дощок та іншого обробленого матеріалу на суму 68 злотих 76 грошей³⁵. Рахунок було оформлено на якогось пана Г. Стігліца в Кракові. Врешті на рахунку містилося ім'я Юзеф Ліленталь, а також номер телефону 140-98, який співпадає із цифрами тисненими на гаманці. Такий же номер вказаний у телефонному довіднику від 1939 р., при цьому адреса фірми знаходилася по вул. Надвіслянській, 10. Також у книзі вказано і домашню адресу інженера – вул. Сирокомлі, 12 (Широкомлі?, телефон 119-54)³⁶. Окрім цього, вдалося знайти інше важливе підтвердження про приналежність Ю. Ліленталю до єврейської національної громади Кракова. Так, згідно з адресною книгою членів уряду єврейських гуманітарних товариств “V'nei V'rith” на 1937 р. Ю. Ліленталь належав до числа поважних членів³⁷.

У цьому контексті з'ясувалося чимало співпадінь. Як відомо, робоча група євреїв (так звана група “arbeit juden”), яка приїхала до Дрогобича разом із військовими Ф. Ляндау, нараховувала приблизно 50 осіб. Згідно з програмою відновлення окупованих територій, за маршрутом стаціонарної армії рухалися загони поліції та гестапо, які керували робітничими групами з числа євреїв. Ця група формувалася із числа представників єврейських громад Австрії, Угорщини, Кракова та міст і сіл Західної Галичини. Невипадково знайдені серед останків монети мають різний ареал походження. Відтак ці люди не були відомі місцевому населенню. Дрогобицька група євреїв-робітників, серед яких були інженери та інтелігенція, залучалися до важких відновлювальних робіт в цегельних печах на вул. Трускавецькій та в господарстві рафінерії “Нафта”. Як зазначав у спогадах Ф. Ляндау, частину групи було ліквідовано раніше, а частину – 23 особи – пізніше, тобто 12 липня 1941 р. Цілком можливо, що група з 23 євреїв могла відбудовувати зруйнований радянськими військами міст біля Млинок Шкільникових, про який йшлося у спогадах Р. Крайчика. Цікаво, що у похованні № 1 на тілі чоловіка було виявлено шлейовий комбінезон, характерний для будівельників чи інженерів. Зрештою у деяких спогадах млинківчан зазначалося, що під час укладання тіл в захоронення люди виявили чимало будівельних знарядь праці (наприклад, захований біля ноги у чоботі молоток). З іншого боку, присутність дрогобицьких євреїв на вул. Бориславській неподалік Млинок Шкільникових була зумовлена лише господарською роботою в загонах від міського гетто та під керівництвом інженера Бацкенрота, про якого часто згадує Альфред Шраер. Натомість на території Млинок Шкільникових факти пов'язані із євреями стосуються винятково переховування від німецької поліції. Так, Кароль Климчак разом із дружиною та її братом Петром Стециком, а також своїм швагром Яном Савинським переховували в

приміщенні, замаскованому під склад соломи і сіна, 15 дрогобицьких євреїв (за іншими даними 54 особи). Серед них Й. Гроссман, Л. Фассман, родини Стембах, Димко, Вайс (нащадки досі живуть в дрогобицькому мікрорайоні Млинки), Дримери та ін.³⁸ Зауважимо також, що на території Млинок Шкільникових у 1941 р. часто квартирували німецькі офіцери та солдати, які цілком могли мати відношення чи принаймні інформацію про розстріли. Так, у своїх спогадах Вацлав Шиманський зазначив, що влітку 1941 р. в будинку одного з його друзів тимчасово замешкав якийсь німецький офіцер, який зазначив, що “Гітлер скоро капітулює. Цієї війни німці не виграють”³⁹. Такі рефлексії часто зустрічаються в середовищі німецьких офіцерів, які таємно не підтримували знищення єврейських національних громад. Інший мешканець Млинок Шкільникових Мар’ян Диня (проживав упродовж 1922 – 1945 рр.) згадував, що під час німецької окупації впродовж 1941 – 1944 рр. в будинку родини Гавлів функціонував зв’язковий пункт Армії Крайової, яким керувала Броніслава Гавел, що надавала різноманітну допомогу бійцям АК з Борислава. Також вона мала контакт із Софією Гарчинською з вул. Бориславської, яка належала до дрогобицького проводу АК та філій в Жешові (тут перебував її чоловік Валентин Гарчинський)⁴⁰.

Згідно з висновками інформаційного звіту археологічних досліджень КП ЛОР “Доля”, наявний супровідний матеріал дозволяє стверджувати, що поховані на вершині г. Тептюж люди були цивільними мешканцями, які загинули в результаті насильницької смерті. На жаль, визначити, кого саме вони представляють – українців – жертв політичних репресій НКВС чи євреїв – жертв голокосту, – на даний момент важко. Через це було прийнято рішення ексгумацію не проводити, а могилу відновити у своєму первісному вигляді⁴¹. Щоправда, наявний матеріал дозволяє констатувати таке: 1) цілком ймовірно, що на горі Тептюж у різний час могли відбутися дві страти: одна силами НКВС, інша – гестапо. При цьому останні, знаючи про розстріли НКВС, власний скоєний значно пізніше злочин могли приписати до попереднього. А місце захоронення інших жертв може залишатися досі невиявленим. Ця теза потребує спеціальної розвідки; 2) пошукові дослідження підтвердили наявність 23-х жертв, серед яких 2 жінки, що співпадає зі спогадами у щоденнику Ф. Ляндау. Водночас співпадають описи місцевості у щоденнику із місцем розкопок 2013 р.; 3) можливість фальсифікації розстрілу однієї із сторін може бути вірогідною, позаяк верифікацію писемних згадок у газеті “Вільне Слово”, на відміну від щоденника Ф. Ляндау, досі не проведено на належному науковому рівні через брак джерел. Перспективним у цьому плані є ґрунтовне вивчення документації приватних установ та німецької окупаційної адміністрації Дрогобича періоду 1941 р., яке дозволить перевірити наявну інформацію про розстріли цивільного населення на горі Тептюж⁴². Крім того, слід провести ретельні пошукові дослідження на території усєї гори, метою яких було б віднайдення ще однієї, можливої, але досі невідомої могили жертв репресій.

¹ Дашкевич Я. “Учи неможними устами сказати правду”: історична есеїстка / Ярослав Дашкевич. – К., 2011. – 828 с. з іл.

² Миська Р. Археологічні дослідження в урочищі Тептюж (Кіптяж) 2010 р. (південна околиця Дрогобича) / Роман Миська, Богдан Лазорак // Старожитності Дрогобиччини. – 2010. – № 3–4. – С. 3–5; Миська Р. Археологічні дослідження середньовічного городища Модричі I / Роман Миська // Дрогобицький краєзнавчий збірник (далі – ДКЗ). – Вип. XI–XII. – Дрогобич, 2011. – С. 19–24.

³ Смуток І. Інвентар Дрогобицького староства 1568 р. / Ігор Смуток, Леонід Тимошенко // ДКЗ. – Виш. Х. – Дрогобич, 2006. – С. 519–570.

⁴ Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах / Іван Франко. – Т. 15. – К., 1979. – С. 7–41.

⁵ Шалата М. На вістрі серця і пера Адольфа Гладилевича / Михайло Шалата // Дрогобиччина – земля Івана Франка (далі – ДЗІФ). – Т. 4. – Дрогобич, 1997. – С. 638.

⁶ Гладилевич А. “Кличе Україна, наша батьківщина” / Адольф Гладилевич // ДЗІФ. – Т. 4. – Дрогобич, 1997. – С. 366.

⁷ Шалата М. На вістрі серця і пера Адольфа Гладилевича / Михайло Шалата // ДЗІФ. – Т. 4. – Дрогобич, 1997. – С. 638.

⁸ Український остарбайтер у Німеччині впродовж 1941 – 1944 рр. Після псевдособору 1946 р. одразу потрапила до підпілля УГКЦ в Дрогобичі. Брала участь в переховуванні о. Сокола. До наших днів у родині Лазорак зберігається невеликий архів подружжя Возних, а у фондах УКУ аудіозапис із інтерв'ю Павлини Возної. Див., наприклад: Возна Павлина Антонівна (1925 р.н.) / Алфавітний (по персоналіям) каталог Архіву Інституту Історії Церкви. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ichistory.org.ua/proekty/katalogy-arhivu-iits/alfavitnyj-pokazhchuk-po-personalijam-a/alfavitnyj-pokazhchuk-po-personalijam-v>

⁹ Пастух Р. Дрогобиччина: свідки епох. Енциклопедична книга-альбом / Роман Пастух, Петро Сов'як, Ігор Шимко. – Дрогобич, 2012. – С. 227.

¹⁰ Василик [?]. Шана тлінним останкам героїв / [?]. Василик // Вільне слово. – Дрогобич, 27 липня 1941.

¹¹ Дорогий О. Як ми будували читальню і церкву в Млинках Шкільникових / О. Дорогий // ДЗІФ. – Т. І. – Нью Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1973. – С. 323.

¹² Aresztowani w rejonie Lwowa i Drohobycza: alfabetyczny wykaz 5822 obywateli polskich aresztowanych przez NKWD w rejonie Lwowa i Drohobycza w latach 1939 – 1941. – Indeks Represjonowanych / Centrum informacji o obywatelach polskich represjonowanych w ZSRR. – Т. 6. – Warszawa, 1998. – 368 s.

¹³ Романів О. Західноукраїнська трагедія 1941 / О. Романів, І. Федущак. – Львів-Нью Йорк, 2002. – С. 285.

¹⁴ Романів О. Західноукраїнська трагедія 1941 / О. Романів, І. Федущак. – Львів-Нью Йорк, 2002. – С. 286.

¹⁵ Учасник філії Товариства “Просвіта” в Бориславі; у 1939 р. проходив воєнну підготовку у військовому відділі ОУН в замку Гартенштайн під наглядом офіцерів Вермахту; після Другої Світової війни довгий час проживав у США; з початком Незалежності проживав у Бориславі, де у 1995 р. отримав звання почесного громадянина міста; помер в Бориславі у 2006 р.

¹⁶ Борислав на переломі Другої Світової війни – правда про так званий Бориславський гром // Свобода. – № 67. – Нью-Йорк, 1986. – С. 2.

¹⁷ Борислав на переломі Другої Світової війни – правда про так званий Бориславський гром // Свобода. – № 67. – Нью-Йорк, 1986. – С. 2.

¹⁸ Наклепник, або хто ж ти насправді, товаришу Соловчук // Тустань. – № 56–57. – Дрогобич, 16 січня 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gruszczakandrij.io.ua/s384246/naklepnik_abo_ho_j_ti_naspravdi_tovarishu_solovchuk

¹⁹ Кисла Ю. Вживання за екстремальних умов: Голокост у Бориславі (1941 – 1944) / Ю. Кисла // Голокост і сучасність. – № 1 (11). – К., 2012. – С. 16–17.

²⁰ Sokół Kr. Poszukuję informacji o: Dziunek Jaworski / Kr. Sokół // Ogrody wspomnień. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ogrodywspomnien.pl/index/poszukiwania/0/16?s=0>

²¹ Ringler B. Czas zagłady: wspomnienia z Borystawia / B. Ringler. – Kraków, 1995. – S. 4–6.

²² Кисла Ю. Вживання за екстремальних умов... – С. 17–18.

²³ Пастух Р. Дрогобиччина: свідки епох... – С. 227.

²⁴ На Львівщині біля поховання жертв сталінського терору влаштували сміттєзвалище. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://zik.ua/ua/news/2013/05/15/408502>

²⁵ Das Tagebuch des Kriegsverbrechers Felix Landau über seine Tätigkeit während des Krieges in Polen. – S. 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://motlc.specialcol.wiesenthal.com/instdoc/d04c07/droh40z2.html>

* Див. також: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/Дрогобицьке_гетто

²⁶ Чому у Дрогобичі згадують жертв НКВС, але замовчують жертв гестапо? // Дрогобич Інфо – сайт вільних людей. – 11 липня 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://drogoinfo.com.ua/content/view/3640/>

²⁷ Das Tagebuch des Kriegsverbrechers Felix Landau über seine Tätigkeit während des Krieges in Polen. – S. 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://motlc.specialcol.wiesenthal.com/instdoc/d04c07/droh40z2.html>

* Див. також: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/Дрогобицьке_гетто

²⁸ Budzyński W. Miasto Schulza / i W. Budzyński. – Warszawa, 2005. – S. 417.

²⁹ Budzyński W. Miasto Schulza / i W. Budzyński. – Warszawa, 2005. – S. 180.

³⁰ Budzyński W. Miasto Schulza / i W. Budzyński. – Warszawa, 2005. – S. 181.

³¹ Budzyński W. Miasto Schulza / i W. Budzyński. – Warszawa, 2005. – S. 180-181.

³² Budzyński W. Miasto Schulza / i W. Budzyński. – Warszawa, 2005. – S. 181.

³³ Budzyński W. Miasto Schulza / i W. Budzyński. – Warszawa, 2005. – S. 418.

³⁴ Подібні гребінці фірми “Durabit Garantie” раніше масово виявлялися у часі розкопок в Катині. Це свідчить про популярність фірми на теренах Другої Речі Посполитої.

³⁵ Касовий рахунок фірми інженера Юзефа Лілентала від 19 серпня 1937 р. “Inż. Józef Lilienthal składy drzewa budowlanego i stolarskiego dezszużki posadzkowe dębowe (parkiety) dykty, klejone podkłady kolejowe (progi). Kraków XXII. ul. Nadwiślańska, 10, telefon 140-98”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archiwumallegro.pl/jlilienthal_sklad_drewna_podgorze_1935r-819445171.html

³⁶ Spis abonentów sieci telefonicznych dykcji okregu poczt i telegrafów w Krakowie na 1939 r. – Warszawa, 1939. – S. 455.

³⁷ Książka adresowa członków związku żyd. Stowarzyczeń humanitarnych “B’nei B’rith” w Rzeczypospolitej Polskiej w Krakowie. – Kraków, 1937. – S. 66.

³⁸ Pilecki J.-M. Sprawiedliwi z Ziemi Drohobyckiej / J.-M. Pilecki // Ziemia Drohobycka (далі – ZD). – № 10. – Wrocław, 1997. – S. 21.

³⁹ Szymański W. Okolice dojrzewania / W. Szymański // ZD. – № 19–20. – Wrocław, 2007. – S. 81.

⁴⁰ Dynia M. Młynki, Tepciuch, Tyśmienica / M. Dynia // ZD. – № 19–20. – Wrocław, 2007. – S. 106.

⁴¹ Онищук Я. Інформаційний звіт про виконання заходу “Пошук та впорядкування могил жертв воєн, учасників національно-визвольних змагань та жертв політичних репресій на території Львівської області” / Ярослав Онищук, Богдан Лазорак. – Львів, 2013. – С. 11.

⁴² Державний архів Львівської області. – Ф. Р-463. Нотаріус Лаврівський Роман у м. Дрогобич дистрикту Галіція. 1941 – 1944; Ф. Р-1941. Дрогобицьке, Стрийське відділення будівельної служби Генерал-губернаторства. Об’єднаний архівний фонд. 1941 – 1944; Ф. Р-1942. Дрогобицьке відділення поліції і служби безпеки, м. Дрогобич дистрикту Галіція. 1941 – 1944; Ф. Р-1948. Український окружний комітет, м. Дрогобич дистрикту Галіція. 1941 – 1944; Ф. Р-1951. Дрогобицька міська управа дистрикту Галіція. 1941 – 1944; Ф. Р-1959. Нотаріус Басараб Микола, м. Дрогобич дистрикту Галіція. 1941 – 1944; Ф. Р-2042. Дрогобицьке окружне староство, м. Дрогобич дистрикту Галіція. 1941 – 1942; Ф. Р-1928. Місцева комендатура, м. Дрогобич дистрикту Галичини. 1941, 1943; Ф. Р-1936. Відділення шутцполіції в Дрогобичі, Бориславі, Стрию дистрикту Галичини. Об’єднаний фонд. 1942 – 1944; Ф. Р-1942. Дрогобицьке відділення поліції і служби безпеки, м. Дрогобич дистрикту Галичини. 1942 – 1944; Ф. Р-19462. Окружне управління української поліції в Дрогобичі дистрикту Галичини. 1941 – 1944; Ф. Р-2042. Дрогобицьке окружне староство, м. Дрогобич. 1941 – 1944.

Богдан Лазорак, Ярослав Онищук.

НКВС чи ГЕСТАПО?: масове вбивство цивільного населення на горі Тептюж біля Млинок Шкільникових у липні 1941 р. та суперечливі джерельні свідчення.

У статті вперше в українській історіографії узагальнюються та аналізуються джерельні свідчення стосовно масового розстрілу 23-х цивільних жертв на горі Тептюж біля Млинок Шкільникових, який було скоєно на початку липня 1941 р. Отримані дані співставлено із висновками пошукових археологічних досліджень проведених на місці масового захоронення у серпні 2013 р. Також проведено інтерпретацію суперечливих даних від українських, польських, єврейських та німецьких інформаторів і визначено дві можливі версії здійснення злочину: 1. Силами НКВС проти українців; 2. Силами ГЕСТАПО стосовно євреїв.

Bohdan Lazorak, Yaroslav Onyshchuk.

NKVS or Gestapo?: mass murder of civilians on the Mount Teptyuzh near Mlynky Shkilnykowi in July 1941 and contradictory source evidences.

In the paper for the first time in the Ukrainian historiography the source evidences about the mass shooting of 23 civilian victims on the Mount Teptyuzh near Mlynky Shkilnykowi that was committed at the beginning of July 1941 are summarized and analyzed. The obtained data are compared with the findings of the archaeological research conducted at the place of the mass burial in August 2013. Also the interpretation of the conflicting data held by Ukrainian, Polish, Jewish and German informants is conducted and two possible versions of the crime are identified: 1. NKVS against Ukrainian; 2. Gestapo against Jews.